

кого характеру власне Новочеркаського кладу і складових його компонентів. В то же время нельзя отрицать культурного своеобразия этой группы памятников, которая наряду с уздой, известной по Новочеркаскому кладу, включает в себя элементы, связанные происхождением с кочевым миром («киммерийское» искусство, бляхи, луницы и т. д.). В настоящее время наиболее верным представляется отнесение кочевнических комплексов Новочеркаской группы памятников к кругу памятников киммерийской культуры.

S. V. Makhortykh

MONUMENTS OF THE NOVOCHERKASSY HIDDEN TREASURE TYPE (BY THE MATERIALS OF THE NORTHERN CAUCASUS)

The paper considers such components of the Novocherkassy cultural-historical complex as two-ring bits, three-loop psalms and bronze long-bush arrow-heads. Archaeological materials detected recently in the Northern Caucasus have permitted tracing their evolution and genesis as well as refining chronological ranges of their use (the 9th — beginning of the 7th century BC). The culturological analysis has allowed considering a part of Novocherkassy type monuments from the Caucasus independent probably body-guard burials inside the local cultures existing there: ancient meotskian and kobanskian which had close contacts with nomads. The materials from the Northern Caucasus testify that the use of the term «culture of the Novocherkassy hidden treasures» is not quite apt to denote the monuments of the earlier nomads of the Pre-Scythian time since the Novocherkassy hidden treasures proper and its components are not of nomad character. At the same time it is impossible to deny a cultural peculiarity of this group of monuments which includes elements connected in its origin with the nomad world («Cimmerian» fine arts, plates, lunisas etc). At present it seems most probable to refer the nomad complexes of the Novocherkassy group of monuments to the monuments of the Cimmerian culture.

Одержано 5.06.87.

ЧАС ВИНИКНЕННЯ ЛЕГЕНДИ ПРО ПОХОДЖЕННЯ СКІФІВ Перша версія Геродота

В. В. Циміданов

У статті зважуються факти щодо часу виникнення легенди про походження скіфів. Наводяться нові аргументи на користь гіпотези, згідно з якою легенда виникла у носіїв зрубної культури.

Багато дослідників зверталися до легенди про походження скіфів (перша версія Геродота)¹ (А. Кристенсен, Ж. Дюмезіль, Е. Бенвеніст, Е. А. Грантовський, А. М. Хазанов та ін.). Доведено, що золоті дари, про які йдеться в легенді, символізують різні соціальні групи суспільства². Менш уваги привертало питання про походження мотиву трьох братів — Ліпоксая, Арпоксая, Колоксая. О. Д. Грач вважає, що в легенді показано ініціацію (випробування вогнем)³.

А. М. Хазанов припустив, що мотив трьох братів відображає у легендарній формі властиву індоєвропейцям трійсту соціальну стратифікацію, не виключаючи й того, що перемога молодшого з братів — наслідок мінорату, який мав місце за часів індоєвропейської єдності⁴. Сюжет про трьох братів дуже поширений у фольклорі індоєвропейських та інших народів. Є декілька гіпотез про його походження. Цю проблему розглядали М. І. Костомаров, Д. Д. Фрезер, С. М. Мелетинський, Н. І. Нікулін, М. Д. Хлобистіна та ін. Найбільш аргументованою ми вважаємо гіпотезу Е. О. Берзіна. На його думку, в індоєвропейському фольклорі, в сюжетах про трьох братів, старший брат символізує жерців, середній — вайшья, молодший — воїнів⁵. До аргументації дослідника щодо належності молодшого брата до воїнів можна додати ще деякі думки:

© В. В. ЦИМІДАНОВ, 1992

а) незмінні атрибути молодшого брата у фольклорі — чудовий кінь, чарівна зброя, яких не мають старший і середній брати;

б) молодший брат завжди в мандрах, весь час б'ється з ворогами (що до-бре узгоджується з життям воїна, головна справа якого — захист території племені, напад на сусідні території);

в) іноді супутник і помічник молодшого брата — вовк (у багатьох на-родів він був священним звіром воїнів) ⁶;

г) молодший брат іноді добровільно віддає старшим братам свою здобич. (На ранніх етапах розвитку воїнства вважалося почесним бути бідним воїном. Здобич, захоплену у набігах на сусідів, воїни розподіляли між соплемен-никами. Це ми можемо побачити у героїчному епосі деяких народів. Дуже довго жив ідеал вождя, який ненавидить багатство. Один з прикладів — цар скіфів Атей);

д) цікавий момент — прихід героя в чужу землю, де він стає царем. Зга-даймо, що у деяких народів молоді воїни переселялися на сусідні території, щоб зберегти свій воїнський статус ⁷. В. Я. Пропп вважав, що перехід влади до іноземця — в казках — відображає практику зміни священного царя ⁸. Але в суспільствах з інститутом священного царя влада переходила до пред-ставника одного з пануючих родів, а не до чужинця ⁹. Іноді — у фольклорі — герой вбиває царя, знищує його військо, а це вже нагадує військовий похід. Вбивство священного царя детально простежив Д. Д. Фрезер. У наведених ним прикладах убивця — син царя, або — родич, або — представник іншого роду, який чекає своєї «черги». При цьому, звісно, царське військо не зни-щується, резиденція попередника не руйнується ¹⁰.

Таким чином, у фольклорі ми знайдемо чимало аргументів на користь того, що молодший з трьох братів символізує воїна. Водночас, із старшим бра-том часто пов'язані срібло й білий колір, з середнім — чорний колір, з мо-лодшим — золото та червоний колір. Подібна асоціація кольорів і металів з різними соціальними групами властива для всіх індоєвропейських народів.

Боротьба соціальних сил, символами яких є три брати, зображується у фольклорі як боротьба за дари, залишені померлим батьком. Він готує пере-дати їх усім трьом, але ці дари потрапляють до молодшого. Аналогічний сю-жет і в легенді про походження скіфів. Тут уявлення про владу пов'язано з оволодінням дарами ¹¹. Те, що старші брати відмовляються від дарів добро-вільно, можна пояснити. Легенда виконувала соціальне замовлення, обгрун-товуючи устрій суспільства, тому Колоксаю не може виступати узурпато-ром ¹².

Еквівалент померлого батька — Таргітай: Отже, це один з варіантів за-гальноіндоєвропейського сюжету, фон якого допомагає зрозуміти й скіфську легенду. За логікою сюжету, Ліпоксаю готувалась чаша, Арпоксаю — плуг та ярмо, Колоксаю — сокира. До того, як з'явилися дари, брати були рівні. Але Колоксаю бере один всі дари. І якщо ми припускаємо, що легенда символізує собою соціальну боротьбу різних верств суспільства, то це слід зрозуміти як встановлення влади воїнів у суспільстві. Перемога воїнів над іншими соціальними групами — майже закономірне явище, адже військовий шлях політогенезу для індоєвропейців є найбільш характерним ¹³.

У багатьох індоєвропейських фольклорних традиціях можна знайти сю-жет про перемогу молодшого з братів. Та варіант, зафіксований Геродотом у скіфів, має властиві лише йому реалії та символи. Тож він не був за-позичений, а з'явився в конкретних умовах, але — коли?

Перш за все слід враховувати, що фольклорний твір виникає як відо-браження певних соціальних інститутів, проявів суспільного устрою. Далі він «живе», деформується, якісь реалії замінюються іншими, однак зберігає сліди зниклих форм соціального життя ¹⁴. Ті, хто тиражує фольклорний твір, і їх слухачі можуть вже не розуміти, символом чого є та чи інша реалія. Ці реалії, коли твір записано, уже можуть бути анахронізмами. Деякі анахронізми про-стежуються і в легенді про походження скіфів. А саме:

а) мало узгоджуються одне з одним обожнювання сокири, відбите в ле-генді, та культ акінака, який існував за часів Геродота. В нарисі скіфської релігії Геродот зовсім не згадує про священне золото, яке відіграє важливу роль у легенді про походження скіфів ¹⁵;

б) у легенді згадується плуг. Але плуг, на думку С. С. Бессонової, став

магічним атрибутом за доби, коли суспільство ще не здійснило переходу до кочового скотарства¹⁶. Б. О. Рибаків пропонує віднести легенду до міфічних «землеробів-праслов'ян»¹⁷. Але ця версія була цілком аргументовано відкинута О. І. Тереножкіним¹⁸. Дійсно, Геродот двічі підкреслює, що легенда має скіфське походження¹⁹. До того ж, подібна легенда існувала у саків. Вона, як і легенда скіфів, пов'язувала дари із соціальними групами суспільства²⁰. Отже, слід припускати, що ці дві легенди виникли тоді, коли прашури саків і скіфів мали досить тісні зв'язки й займалися землеробством;

в) за Ж. Дюмезілем, тричленна структура суспільства часів Геродота була лише реліктом відмерлої традиції²¹. Легенда фіксує наявність у суспільстві соціальної групи (варни) воїнів. Це добре відповідає степовим суспільствам доби бронзи, зокрема зрубному²². У скіфський час, навпаки, військова функція належала всьому народові (ми маємо на увазі, звісно, повноправних членів суспільства, а не рабів і полонених), практично все доросле населення Скіфії було озброєним²³.

Таким чином, легенда про походження скіфів ще до часів Геродота була «законсервована», тиражуючись без змін. На думку Д. С. Раєвського, її перша і друга версії, записані Геродотом, склалися у носіїв зрубної культури Поволжя²⁴. Розглянемо ж це припущення.

Надійно встановлено, що легенди про Колоксія існували вже у VII ст. до н. е.²⁵

Тому заглибимося, звернемося до прашурів скіфів, адже міф про священні дари виник у добу бронзи²⁶. Проблема походження скіфів досі дискусійна, але більшість дослідників вважає, що у формуванні скіфського етносу брало участь місцеве населення степів Північного Причорномор'я²⁷. Чорногорівський компонент у ранньоскіфській культурі виступає дуже чітко²⁸. Разом з цим, участь пізньозрубного компоненту у формуванні пам'яток чорногорівської групи безсумнівна²⁹. Отже, легенда про трьох братів і золоті дари могли дійсно виникнути у середовищі зрубних племен. Аргументи на користь того, що легенда прийшла з носіями «східного компоненту» скіфської культури, відсутні.

Спробуємо намалювати ретроспективу походження скіфського етносу й культури. Скіфи — синтез місцевого компоненту Північного Причорномор'я та, можливо, мігрантів зі сходу. Місцевий компонент має «зрубні корені». Зрубна культура на території України, в свою чергу, складалася з місцевого компоненту (КБК) і компоненту, носіями якого було зрубне населення, що прийшло з території Середнього й Нижнього Поволжя. Формування зрубної культури Волго-Уральського регіону відбувалося на полтавкинській підоснові через пам'ятки «потопівського типу»³⁰. Певну участь у процесі складання зрубної культури взяли такі компоненти, як лбишевський, абашевський³¹. Можлива й участь катакомбного компоненту³². Слід враховувати мажор присутність у передзрубний час на території Поволжя «носіїв культури Сінташти»³³. Полтавкинська культура — результат розвитку заволзьких ямників³⁴. Абашевська культура складалася, як вважають деякі дослідники, на основі пам'яток типу Реліна хутора та ямних³⁵. Тепер зробимо дещо спрощену графічну схему:

Припустимо, що легенда, записана Геродотом, могла виникнути у носіїв будь-якої із вказаних культур. Де це більш вірогідно? В. Я. Пропп використовував спосіб датування фольклорних творів за допомогою відбитих у них реалій суспільного життя й матеріальної культури³⁶. Спробуємо застосувати його.

У легенді про походження скіфів ми бачимо такі реалії:

- а) наявність соціальної групи воїнів;
- б) наявність соціальної групи служителів культури;
- в) скотарсько-землеробська економіка;
- г) орне землеробство;
- д) наявність тяглових тварин;
- е) сокира як символ соціального статусу воїна;
- ж) чаша як символ соціального статусу жерців;
- з) вироби із золота.

Пошук цих реалій в культурах і культурних групах, які ми враховуємо, показує що окремі з них можна знайти в кожній, але всі реалії разом присутні лише в ранньозрубному суспільстві (табл.).

Поховання воїнів у зрубній культурі досить виразні. Вони містять серед поховального інвентаря зброю (стріли, кам'яні сокири, бронзові списи, кинджали), деталі кінської вузди. Майже всі такі поховання концентруються в Поволжі від Самарської Луки до м. Енгельса³⁷. На цій території в ранньозрубний час, цілком вірогідно, виникли чіфдоми. Майже всі ознаки цього типу потестарної організації фіксуються археологічними матеріалами ранньозрубного часу Середнього та Нижнього Поволжя³⁸. Але на певному етапі розвитку зрубної культури поховання воїнів зникають, що може означати втрату соціальною групою воїнів своїх позицій у суспільстві³⁹. Це дуже добре узгоджується з гіпотезою Д. С. Раєвського, за якою легенда про походження скіфів мала продовження: Ліпоксай та Арпоксай вбили Колоксає⁴⁰. Реконструкція продовження легенди була підтримана Е. О. Берзіним⁴¹. Цілком логічно буде припустити, що загибель Колоксає в легендарній формі відбиває поразку воїнів у боротьбі з іншими соціальними групами.

Поховання жерців дослідники виділяють за наявністю серед поховального інвентаря дерев'яних чаш. Деякі аргументи на користь цього запропонував В. В. Отрошенко⁴². Дійсно, подібні посудини досі використовують у ритуалах іраномовні кафіри⁴³. Дерев'яна чаша — один з атрибутів брахманів⁴⁴. Існує гіпотеза, що комплекси з кремаціями також є похованнями жерців⁴⁵. У цьому зв'язку дуже цікавий Нижньоозерецький могильник, більшість поховань якого — кремації. Можливо, він фіксує монополізацію функцій жерців окремими родами.

Господарство зрубних племен вивчено досить добре. Численні матеріали свідчать, що головними галузями його були скотарство й землеробство⁴⁶. Знахідки рал зрубного часу досі невідомі, адже дерев'яні рала дуже рідко зберігаються. Але щодо наявності орного землеробства в степах Східної Європи за доби бронзи не виникає сумнівів у дослідників⁴⁷.

У господарстві племен зрубної культури роль великої рогатої худоби була значна. Палеозоологічні дослідження дають аргументи на користь того, що вона використовувалась як тягло⁴⁸, поряд з іншим її вживанням.

Сокира у похованнях зрубної культури виступає як один із символів

влади⁴⁹. про що можна судити за похованнями із сокирами, неординарними навіть серед захоронень воїнів⁵⁰.

Добре відомі дерев'яні чаші з накладками. Як ми вже відзначали, вірогідне їх походження з поховань жерців. Ці чаші — безпосередні попередники скіфських чаш⁵¹.

Т а б л и ц я

Культури (культурні групи)	Реалії легенди							
	соціальні групи		скотарсько-землеробське господарство	орне землеробство	тяглова худоба	соціальні символи		вироби із золота
	воїни	жерці				сокира	чаша	
Репін хутор	-	-	x	-	x	-	-	-
Ямна	-	x	-	-	x	x	?	x
Катакомбна	?	?	-	-	x	x	?	?
Полтавкинська	?	?	-	-	x	x	?	?
Абашевська	x	?	x	?	x	?	?	x
Лбище	?	?	x	?	x	?	?	x
Сінташта	x	?	x	?	x	x	?	?
Зрубна рання	x	x	x	x	x	x	x	x
КБК	?	x	-	-	x	x	x	?
Зрубна пізня	-	?	x	x	x	?	?	?
Білозерська	-	?	x	x	x	?	?	x
Чорногорівська	x	?	-	-	x	x	x	x
Скіфська часів Геродота	?	x	-	-	x	x	x	x

x — реалія присутня; - реалія відсутня; ? — реалія можлива

¹ Степове Волзьке Правобережжя

² Сабатинівського і білозерського часу за межами ареалу білозерської культури.

Зайомство зрубного населення із золотом фіксується знахідками прикрас, обгорнутих золотою фольгою⁵².

Таким чином, усі реалії легенди про походження скіфів ми знайдемо у ранньозрубному суспільстві, а в повному складі — лише в ньому одному. До того ж, всі ці реалії притаманні тільки зрубним племенам Середнього і Нижнього Поволжя. В зрубному суспільстві на території Східної України не було соціальної групи воїнів. Те, що в легенді дія відбувається у Причорномор'ї, не повинно нас бентежити, адже у фольклорі часто місця легендарних подій переносяться на місцевість, зайняту в результаті переселення⁵³.

З гіпотезою про виникнення легенди у зрубного населення Поволжя добре узгоджується подібність скіфської та сакської легенд. Остання, вірогідно, виникла в андронівський час. Тісні контакти зрубного та андронівського населення фіксуються археологічно⁵⁴. Саме в умовах таких контактів і могли виникнути подібні спільні уявлення. До того ж, є підстава припускати участь зрубного населення у складанні сакського етносу⁵⁵.

Отже, наведена аргументація дозволяє припустити, що легенда про походження скіфів (перша версія Геродота) виникла у населення Середнього і Нижнього Поволжя у ранньозрубний час. Вона відбила, таким чином, конкретну історичну ситуацію, а через те може бути використана в комплексі з археологічними матеріалами для вивчення соціальної історії зрубних племен.

Примітки

- ¹ Геродот, IV, 5—7.
- ² Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Народы нашей страны в «Истории» Геродота. — М., 1982. — С. 33, 63, 64, 67, 76, 78, 206—213.
- ³ Грач А. Д. Древние кочевники в центре Азии. — М., 1980. — С. 58.
- ⁴ Хазанов А. М. Социальная история скифов. — М., 1975. — С. 97.
- ⁵ Берзин Э. О. Сивка-Бурка, Вещая Каурка, или Древняя Европа в зеркале мифов и сказок // Знание — сила. — 1986. — № 11. — С. 42—48.
- ⁶ Иванчик А. И. Воины-псы. Мужские союзы и скифские вторжения в Переднюю Азию // СЭ. — 1988. — № 5. — С. 38—48.
- ⁷ Томановская О. С. Предисловие // Миллер Дж. Короли и сородичи: Ранние государства мбунду в Анголе. — М., 1984. — С. 9, 10.
- ⁸ Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. — Л., 1986. — С. 332—342.
- ⁹ Томановская О. С. Основные черты социально-политической структуры Лоанго в XVII—XVIII вв. // Африканск. этногр. сб. — 1978. — Вып. XI. — С. 121, 122.
- ¹⁰ Фрезер Д. Д. Золотая ветвь. — М., 1983. — С. 253—270, 279—281.
- ¹¹ Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Указ. соч. — С. 211.
- ¹² Хазанов А. М. Указ. соч. — С. 48.
- ¹³ Куббель Л. Е. Очерки потестарно-политической этнографии. — М., 1988. — М. 135.
- ¹⁴ Пропп В. Я. Указ. соч. — С. 21, 22.
- ¹⁵ Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Указ. соч. — С. 211.
- ¹⁶ Бессонова С. С. Религиозные представления скифов. — К., 1983. — С. 18.
- ¹⁷ Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — М., 1981. — С. 599.
- ¹⁸ Тереножкин А. И. Скифский вопрос // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 6, 7.
- ¹⁹ Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Указ. соч. — С. 211.
- ²⁰ Кузьмина Е. Е. В стране Кавата и Афрасиаба. — М., 1977. — С. 93.
- ²¹ Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Указ. соч. — С. 77.
- ²² Смирнов К. Ф., Кузьмина Е. Е. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических открытий. — М., 1977. — С. 56—57.
- ²³ Черненко Е. В. Скифо-персидская война. — К., 1984. — С. 50.
- ²⁴ Раевский Д. С. Очерки идеологии скифо-сакских племен. — М., 1977. — С. 133—145.
- ²⁵ Скржинская М. В. Древнейшее свидетельство о знакомстве греков с мифологией скифов // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987. — С. 31, 32.
- ²⁶ Хазанов А. М. Указ. соч. — С. 45, 46.
- ²⁷ Мурзин В. Ю. Проблема походження скіфів в сучасній історіографії // Археологія. — 1984. — № 46. — С. 22—31.
- ²⁸ Дубовская О. Р. Об этнической атрибуции «новочеркасских» погребений Северного Причерноморья: Доклад на Всесоюзном семинаре, посвященном 90-летию со дня рождения М. И. Артамонова. 12—15 декабря 1988 года. Ленинград.
- ²⁹ Тереножкин А. И. Киммерийцы. — К., 1976. — С. 186.
- ³⁰ Отрощенко В. В. О возможности участия полтавкинских и катакомбных племен в сложении срубной культуры // СА. — 1990. — № 1. — С. 108.
- ³¹ Васильев И. Б., Матвеева Г. И. У истоков истории Самарского Поволжья. — Куйбышев, 1986. — С. 61, 69—71, 77—79.
- ³² Качалова Н. К. Историко-культурная ситуация в Поволжье в эпоху средней бронзы // Проблемы древней истории Северного Причерноморья и Средней Азии: Тез. докл. — Л., 1990. — С. 14.
- ³³ Там же. — С. 15.
- ³⁴ Васильев И. Е., Матвеева Г. И. Указ. соч. — С. 59.
- ³⁵ Пряхин А. Д., Халиков А. Х. Абашевская культура // Археология СССР: Эпоха бронзы лесной полосы СССР. — М., 1987. — С. 129, 130.

- ³⁶ *Пропл В. Я.* Указ. соч.— С. 20, 21.
- ³⁷ *Отрощенко В. В.* К вопросу о социальной структуре племен срубной культурно-исторической общности// Проблемы історії та археології давнього населення Української РСР: Тез. доп.— К., 1989.— С. 163.
- ³⁸ *Цимиданов В. В.* Об уровне социального развития срубного общества// Актуальные проблемы охраны и исследования археологических памятников в Центральном Донбассе: Тез. докл.— Перевальск.— С. 20—22.
- ³⁹ *Отрощенко В. В.* О возможности участия полтавкинских и катакомбных племен...— С. 109.
- ⁴⁰ *Раевский Д. С.* Указ. соч.— С. 115—118.
- ⁴¹ *Берзин Э. О.* Указ. соч.— С. 46, 47.
- ⁴² *Отрощенко В. В.* Деревянная посуда в срубных погребениях Поднепровья// Проблемы археологии Поднепровья III—I тыс. до н. э.— Днепропетровск, 1984.— С. 92, 93.
- ⁴³ *Сарианиди В. И.* Бактрия сквозь мглу веков.— М., 1984.— С. 50, 51.
- ⁴⁴ *Кузьмина Е. Е.* Древнейшие скотоводы от Урала до Тянь-Шаня.— Фрунзе, 1986.— С. 97.
- ⁴⁵ *Васильев И. Б., Матвеева Г. И.* Указ. соч.— С. 88.
- ⁴⁶ *Там же.*— С. 88—91.
- ⁴⁷ *Пряхин А. Д.* Древнее население Песчанки.— Воронеж, 1973.— С. 134; *Березанская С. С.* Северная Украина в эпоху бронзы.— К., 1982.— С. 120, 121.
- ⁴⁸ *Кожевникова Ю. Я.* Некоторые аспекты животноводства срубной культуры по материалам поселений// Проблемы охраны и исследования памятников археологии в Донбассе.— Донецк, 1987.— С. 68, 69.
- ⁴⁹ *Отрощенко В. В.* К вопросу о социальной структуре...— С. 163.
- ⁵⁰ *Шишлина Н. И.* О значении лука и стрел в погребениях срубной культуры Поволжья// Археологические исследования Калмыкии.— Элиста, 1987.— С. 29.
- ⁵¹ *Рябова В. О.* Дерев'яні чаші з оббивками з курганів скифського часу// Археологія.— 1984.— № 46.— С. 31.
- ⁵² *Вангородська О. Г.* Вироби з золота та срібла в культурах енеоліту — бронзи на території України// Там же.— 1987.— № 59.— С. 7.
- ⁵³ *Толстова Л. С.* Исторические предания Южного Приаралья.— М., 1984.— С. 132, 179.
- ⁵⁴ *Кузьмина Е. Е.* О западных связях андроновских племен// Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины.— К., 1987.— С. 48—59.
- ⁵⁵ *Раевский Д. С.* Указ. соч.— С. 143.

В. В. Цимиданов

ВРЕМЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЛЕГЕНДЫ О ПРОИСХОЖДЕНИИ СКИФОВ (ПЕРВАЯ ВЕРСИЯ ГЕРОДОТА)

В статье автор развивает идею Д. С. Раевского о возникновении легенды о происхождении скифов (первой версии Геродота) у населения срубной культуры Поволжья. Привлечение к анализу легенды фольклорных материалов позволяет получить дополнительные аргументы в пользу того, что три брата, фигурирующие в легенде, символизируют три социальные группы общества — воинство, жречество, рядовых общинников. Сюжет отражает борьбу между социальными группами и установление в обществе господствующего положения воинов. Анализ реалий социального строя и материальной культуры показывает, что легенда возникла в раннесрубное время на территории Среднего и Нижнего Поволжья. Все это позволяет привлечь ее при трактовке археологических материалов и изучении социальной истории племен срубной культурно-исторической общности.

V. V. Tsimidanov

TIME OF THE ORIGIN OF A LEGEND ON THE ORIGIN OF SCYTHIANS (THE FIRST VERSION OF HERODOTUS)

The author develops the idea of D. S. Raevsky on the origin of a legend on the origin of Scythians (the first version of Herodotus) in the population of the timber grave culture in the Volga area. Attraction of folk-lore materials to the analysis of the legend permits obtaining additional arguments in favour of the idea that three brothers acting in the legend are symbols of there social groups of the society — army, priests and ordinary community representatives. The plot reflects a struggle between social groups and establishment of the army supremacy. Analysis of the social system and the material culture has

shown that the legend arose in the early frame-work period in the territory of the Middle and Lower Volga area. All this allows attracting it for interpretation of archaeological materials and study of the social history of tribes from the frame-work culture-historical community.

Одержано 2.08.90

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОРУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (за матеріалами поховальних пам'яток X—XIII ст.)

О. П. Моця

Аналіз матеріалів поховальних пам'яток дозволяє виділити іноетнічні елементи серед автохтонів і уточнити склад населення давньоруського часу на території Південної Русі у IX—XIII ст.

В численних історичних джерелах, що висвітлюють події часів Середньовіччя на території Східної Європи, крім представників місцевого населення називаються і вихідці з інших територій. Тому завданням сучасної науки є конкретизація цих свідчень, уточнення складу переселенців, з'ясування «питомої ваги» окремих їх груп в етнічному складі жителів тієї чи іншої землі — князівства. Досить перспективними в цьому плані є матеріали поховальних пам'яток IX—XII ст., аналіз яких і буде проведено в цій роботі.

Слід попередньо відзначити, що в етнічних спільнотах, які формувались на обмеженій території з окремих груп людей в результаті постійних контактів, викликаних розвитком соціально-економічної системи, комплекс ідеологічних уявлень (за якими і формується поховальний ритуал) дещо різнився від ідеологічних уявлень спільностей — сусідів. Правда, в деяких випадках, коли ці спільності знаходились в аналогічних умовах існування (фізико-географічне середовище, близькі соціальний, а також економічний рівні розвитку і т. ін.) деякі риси ідеологічних уявлень співпадали, але, як правило, відмінності також були. Вони проявлялись і в поховальному обряді.

Необхідною умовою ефективного визначення етнічної приналежності пам'яток є встановлення генетичного зв'язку з попереднім часом¹. Тому, якщо якісь риси в поховальному обряді окремих захоронень з південноруської території знаходять аналогії в слов'янському поховальному ритуалі більш раннього часу, то в цих випадках при встановленні етнічної приналежності померлих більш логічно схилитись до віднесення їх до місцевого компоненту. Тільки ті риси, котрі не знаходять аналогій в поховальному обряді східних слов'ян, можна вважати занесеними ззовні різними етнічними групами переселенців.

Звичайно, при встановленні етносу померлого необхідно звертати особливу увагу на орієнтацію могили. У слов'ян, що проживали на південноруських землях, тільки 2 % підкурганих поховань і 1 % ґрунтових могил мали іншу, не західну, орієнтацію. Важливим елементом обрядовості (для встановлення етнічної приналежності) є також поховальний інвентар. Знахідки різноманітних речей, особливо на міських некрополях, не дають можливості досить впевнено визначити етнічну приналежність окремих похованих. Більш чітко її засвідчує інвентар у місцинах, віддалених від торгових центрів, куди нетиповий для даної території виріб міг потрапити внаслідок міграції населення з інших територій. Треба пам'ятати і про нерівномірність суспільного розвитку різних східнослов'янських угруповань. Все це знаходило відображення і в поховальному обряді, який на різних територіях